

J

ujaka : From Jataka to Arts

Jakkrin Junlaprom^{1,*}

Abstract

This article aims to study characteristics of Jujaka that is a character in Vessantara Jataka which was described in Jataka Literature as being an ugly and evil human. Based on the story of Mahavessantara Jataka, Jujaka's distinct characteristics were portrayed by various artists from literature into arts. Jujaka's 2 main characteristics as portrayed by the artistes are as follows: A) his figure that includes 1) Jujaka as an ugly old man, 2) Jajuka with a cane and a bag, and B) his behavior that includes 1) Jajuka as a person being disgusted by the society, 2) Jajuka's beating the young prince and princess, 3) Jujaka as a person being laughed at or mocked by others, 4) Jujaka as a beggar, 5) Jujaka as an old man with sensual craving, and 6) Jujaka as a greedy person.

Keywords: Jujaka, jataka, arts

¹ Department of Thai Language, School of Humanities and Applied Arts, University of the Thai Chamber of Commerce

* Corresponding author. E-mail: thai3301@hotmail.com

๕

๕ก : จากชาดกสู่งานศิลปะ

จักริน จุลพรหม^{1,*}

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มุ่งศึกษาบุคลิกของชูชก (Jujaka) ซึ่งเป็นตัวละครในเวสสันดรชาดก (Vessantara Jataka) ผ่านการบรรยายในวรรณกรรมชาดก ซึ่งพบว่าชูชกมีบุคลิกเด่นชัดใน 2 ด้าน คือ ด้านรูปลักษณ์และด้านอุปนิสัยและบุคลิก ต่อมาเมื่อศิลปินถ่ายทอดบุคลิกของชูชกจากวรรณกรรมสู่งานศิลปะ เช่น จิตรกรรม ได้ใช้เนื้อหาจากชาดกเป็นข้อมูลพื้นฐานและสร้างภาพชูชกให้มีลักษณะเด่น 2 ประการ คือ ก) ด้านรูปลักษณ์แบ่งออกเป็น 1) ชูชกเป็นชายแก่หน้าตาน่าเกลียด 2) ชูชกถือไม้เท้าและสะพายย่าม ข) ด้านอุปนิสัยและบุคลิกแบ่งออกเป็น 1) ชูชกเป็นคนที่ลัษณ์คมรังเกียจ 2) ชูชกมักทุบตีสองกุมาร 3) ชูชกนำตลกขบขัน 4) ชูชกในฐานะนักขอ 5) ชูชกเป็นชายแก่ตั่นหากลับ 6) ชูชกเป็นคนตะกละ

คำสำคัญ: ชูชก ชาดก ศิลปะ

¹ สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

* Corresponding author. E-mail: thai3301@hotmail.com

บทนำ

ชูชกเป็นตัวละครในเวสสันดรชาดกและเป็นผู้ขอคนสำคัญอันส่งผลให้ทานบารมีของพระเวสสันดรเต็มเปี่ยมกระทั่งได้เสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า การรับรู้เรื่องราวของชูชกในสังคมไทยนั้น นอกจากปรากฏในรูปแบบวรรณกรรม อาทิ มหาชาติชาดกสำนวนต่าง ๆ แล้ว ยังพบร่องรอยในงานศิลปะรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น พบภาพชูชกสมัยทวารวดีบนใบเสมาซึ่งเป็นหลักฐานว่าชาดกเรื่องนี้เป็นที่รู้จักในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-16 (Kriengkraipetch, 1997) (ภาพที่ 1) การปรากฏตัวของชูชกในรูปแบบศิลปะได้สืบทอดต่อมาดังปรากฏหลักฐานงานศิลปะจำนวนมากในสมัยสุโขทัย ยุขยาตลอดจนรัตนโกสินทร์ อาทิ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย และลายปูนปั้นวัดไล อำเภอนาทม จังหวัดพนมเปญ (Leksukhum, 2007) (ภาพที่ 2) เป็นต้น

ภาพที่ 1 ใบเสมาอีสาน ศิลปะสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 เป็นภาพพระเวสสันดรกำลังหลั่งน้ำเพื่อพระราชทานพระชาลีและพระกัณหาให้ชูชก เป็นหลักฐานว่าคนในดินแดนนี้รู้จักเวสสันดรชาดกมานานนับพันปีแล้ว

ภาพโดย: รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ภาพที่ 2 ลายปูนปั้นวัดไล แสดงภาพทศชาติ
ภาพโดย: จักริน จุลพรหม

อาจกล่าวได้ว่าเวสสันดรชาดกเป็นต้นทางศิลปะที่ช่วยให้ศิลปินแขนงต่าง ๆ นำภาพลักษณ์ของชูชกไปรังสรรค์ต่อ และเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินได้ตีความตลอดจนนำไปสร้างสรรค์ตามความถนัดหรือค่านิยมของแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย ในบทความนี้มุ่งนำเสนอภาพชูชกในสองมิติ คือ ชูชกเมื่อปรากฏในงานวรรณกรรมชาดก กับชูชกเมื่อปรากฏในงานศิลปะ อาทิ จิตรกรรม และเครื่องรางของขลังต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันชูชก เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเชิงลึกต่อไป

ภาพลักษณ์ชูชกจากเวสสันดรชาดก

ชูชกเป็นผู้โชคร้ายเพราะเกิดมาท่ามกลางจุดอ่อนของชีวิตถึง 4 ประการ คือ (1) เป็นผู้มีคติวิบัติ คือ เกิดในสกุลต่ำ อยู่ในสภาพแวดล้อมไม่ดี (2) เป็นผู้มีอุปนิสัยวิบัติ คือรูปร่างเสีย (3) เป็นผู้มีกาลวิบัติ คือเกิดในยามที่เมืองกลิงคราชถูกรัษฎาญายากแค้น และ (4) เป็นผู้มีบิโยควิบัติ คือ ประกอบกิจการงานอาชีพด้วยการขอทานเลี้ยงชีพ (Khumpetch, 1993) และถูกสร้างขึ้นเพื่อแทนภาพความอัปยศของมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ แต่ร่างกายเป็นรูปลักษณ์ภายนอกที่ประจักษ์ได้ชัดเจนจึงเป็นสิ่งที่ถูกนำมาถ่ายทอดเสมอ ชูชกถูกสร้างให้ร่างกายมีลักษณะชั่วร้าย 18 ประการ

เช่น หนดเคราเหมือนลวดทองแดง ร่างกายคดค้อมสามส่วน คือ คอ หลังและเอว เขี้ยวอกฟันปากเหมือนเขี้ยวหมู ลูกตาเหลือง เหลือก เหล่ เป็นต้น ในหนังสือมหาเวสสันดรชาดกฉบับคุรุสภา กัณฑ์ชูชกซึ่งเป็นสำนวนวัดสังข์กระจาย ได้บรรยายความรู้สึกของนางอมิตตดาเมื่อถูกนางพราหมณีเหยียดหยามว่า “...เพราะไอ้ผัวผีเฒ่าจัญไร รูปร่างดั่งเคนห่า อ้ายเฒ่าจะพูดจะจาเยาะเย้ยหยอกกันเล่น เห็นก็ไม่เหมือนเขาที่หนุ่ม ๆ ถ้าอเฒ่าจะอ้าปากออกพูดนี้มันเหม็นฟุ้ง ทั้งฟันฟางก็ห่างหักเห็นเวทนา” (Mahavessantara Jataka: The 13 sermons, 1989, p. 123) ซึ่งวรรณกรรมสำนวนต่าง ๆ บรรยายลักษณะของชูชกใน 2 ด้าน คือ ด้านรูปลักษณ์และด้านอุปนิสัยและบุคลิก ดังนี้

1. ด้านรูปลักษณ์ คือ การบรรยายรูปร่างหน้าตา ผิวพรรณตลอดจนร่างกายอวัยวะของชูชกไว้อย่างละเอียด เช่น เวสสันดรชาดกฉบับท้องถิ่นสำนวนภาษาอีสานได้บรรยายลักษณะอวัยวะของชูชกไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

บัดนี้จึงมาขอเฝ้าผู้ 1 ชื่อว่าชนโขกพราหมณ์ โฉมบ่งามเอ็ดฮูเอ็ดเอ็ดท้องใหญ่ เพศพาโลเอิมสบไปเบ้งแลท่อสองกำปั้นแข็งขาสั่นกอล้อ ๆ ดินมือข้อเป็นทูด หน้าปุดยุดคือผี ฮูดังดีเป็นดากหนอนใหญ่มากตัวทอล้ำตาล แข้ง 1 มาน ขา 1 ลิบ กันซี่ตีบล่มอุหล่มแอ่งหล่มบุง ปากมันแวงตามันเบือนเหลียวบ่เอ็น เห็นหัวล้านเหลื่อมอยู่ม่ง ๆ มาบ ๆ หน้าผากฮาปนโป้ หน้าแวงโนเป็นหนอก ปลายลิ้นงอกออกเป็นเขาฮิมสบเบาเป็นคุ่มนิ้วมือข่มเป็นหนอง หน้งมันพองเป็นกาก ปาบฮาบยาภพาโล ดาก

ปนโป้พันออกได้คืบศอกข้าพันออกอยู่ปนโป้... (Sattaphan, 2006, p. 232)

และชูชกในเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมรกล่าวว่า “...ยังมีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อชูชก พญาจารย์ รูปอันธการ ผอมกึ่งไก่ จมูกโค้ง หน้าอกมีแต่กระดูก ผมแข็งหยิก ท้องใหญ่ป่องออกมา ใบหูย้อยหนาเหมือนโรคเรื้อนเพลิง ขาโค้งเหมือนขานกแก้ว ตาเข เนื้อหนังโปตะปุมตะป่ำเหมือนเขาผากไว้ ผิวยุขระหย่อนยานเท่าผลมะสังผลสมอ ฟันก็ขาว...” (Sattaphan, 2006, p. 233)

รูปร่างอวัยวะของชูชก ถูกบรรยายให้เห็นเป็นภาพหน้าตา ผิวพรรณ หรืออวัยวะต่าง ๆ เช่น ขาใหญ่ไม่เท่ากัน รวมถึงผิวหนังพุพอง และใบหูเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน เป็นต้น สะท้อนรูปลักษณ์ที่ไม่พึงประสงค์ในสังคมไทยและอาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยเชื่อมโยงรูปลักษณ์ภายนอกกับความดีความชั่วซึ่งอยู่ภายในจิตใจมนุษย์ด้วยอิทธิพลแห่งผลกระทบในอดีตให้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน

2. ด้านอุปนิสัยและบุคลิก นอกจากรูปลักษณ์ของชูชกแล้ว ชาดกยังได้บรรยายให้เห็นอุปนิสัยและบุคลิกของชูชกอีกด้วย ซึ่งครอบคลุมนิสัยใจคอของชูชกรวมถึงความสัมพันธ์และการรับรู้ของตัวละครอื่นต่อชูชก การบรรยายในวรรณกรรมและถ่ายทอดงานเป็นศิลปะแขนงต่าง ๆ จึงมักเขียนให้ชูชกเชื่อมโยงกับตัวละครอื่นเสมอ

ในด้านอุปนิสัย แม้ชาดกจะสื่อความหมายว่าชูชกเป็นคนที่รักครอบครัว (นางอมิตตดา) จนทำทุกอย่างเพื่อนางได้ แต่หากมองในอีกมุมหนึ่งก็วิเคราะห์ได้ว่าชูชกเป็นเฒ่าด้นหากลับและหลงเด็ก จนสามารถทำทุกอย่างเพื่อนางได้เช่นกัน ดังคำบรรยายความคิดของชูชกเมื่อพบกับเจตบุตรว่าที่ต้องทน

ลำบากก็เพราะราคะจริตเป็นเหตุ ดังนี้ “...อันหนึ่งว่าโชคราชาของตัวอโณชาหรานั้นมี เป็นมรณโชคราசி จวบจนชีวิตรมณภาพใกล้ตายจะมีบุญจึงเพื้อให้อาจหวนทุนมมุงมาระร่ำรวยทั้งไฟราคะก็ว่าทั้งชะตาก็เป็นด้วย...” (Mahavessantara Jataka: The 13 sermons, 1989, p. 140) กระนั้นก็ตาม ในเวลาสิ้นรัชชาดก จำนวนภาษาเขมรได้ให้ภาพซุชกรักและห่วงใยนางอมิตตาอย่างสุดซึ้งว่า

...นางอมิตตดาปนาเดินร้องไห้โฮ ๆ
ไปตามทาง ฝ่ายดาแก่ชราหนึ่งอยู่ใกล้
หน้าต่าง เห็นแต่ขนรุงรังดุจลิง พรหมณ์
อยู่บนยอดไม้ ครั้นได้ยีนนางอมิตตดา
เดินพลางร้องไห้พลาง ตะแคงก็ถาม
อมิตตดาว่า ที่รักของดาเอ๋ยเจ้าเป็น
อะไรถึงได้ร้องไห้พรหมณ์พยายาม
ได้ถาม ใจก็รุ่มร้อนสะอึกสะอื้น ทั้ง
สงสารภรรยาผู้เป็นที่รัก น้ำตานันก็ไหล
พรากร้อนรุ่มทุกขใจจึงกลับถามอีกครั้ง
ว่า เป็นอะไรไปหรือ แก้วตาของพี่เป็น
อะไรไปถึงได้ร้องไห้ใครที่โหดทำอะไร
เจ้า ขอให้นางบอกตามา ดูแก้วตาของ
พี่...(Sattaphan, 2006, p. 235)

นิสัยที่เด่นชัดอีกประการหนึ่ง คือ การหลอกลวงเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ เช่น “...ประดิษฐ์ประดับกายเป็นปะขาวดาบสเบือนป้ายจำแลงเพศ...กูนี้ไม่ใช่พรหมณ์ไพร่พลัดแพลงมาขอทาน กูเป็นพรหมณ์มหาศาลบุโรหิต ทั้งเป็นเสวกทูตสำเร็จกิจทั้งการพระนคร” (Mahavessantara Jataka: The 13 sermons, 1989, p. 152) ในตอนที่หลอกลวงเจตบุตรว่าเป็นทูตมารับพระเวสสันดร สอดคล้องกับเวสสันดรชาดกจำนวนลาวที่กล่าวถึงตอนนี้ว่า “...ครา

นายพราน ตวัง อันว่าเจ้าอย่าได้มาบช้าเถ้า เสียงแซง ข้าเถ้านี้ตั้งควนแพงค่าชาน พยาสิสนตนอยู่บ้านหากใช้ให้ข้าเถ้ามา ข้าเถ้าจึงเข้ามาสู่พูพหิมะเวส เหมมีพระราชอาญาเจ้าใส่หัวแห่งข้าเถ้าให้น้ำเอาบุพิตเจ้าให้เมื่อสเวียรราชสมบัติดังเก่า...” (Khumpetch, 1993, p. 71) ความตะกละ ก็เป็นลักษณะนิสัยอีกอย่างหนึ่งของซุชก แม้ว่าในชาดกจะกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า “...ส่วนว่าเฒ่าทลิตทกซุชกพฤตอาจารย์ บริโภคโภชาการะยาหารเหลือขนาด เตโชธาตุมีอาจจะผลาญเผา เฒ่าก็ถึงแก่กาลกิริยา...” (Mahavessantara Jataka: The 13 sermons, 1989, p. 306) แต่ก็ให้ภาพของการกินอย่างไม่รู้จักขีดจำกัดของซุชกจนทำให้ “ถึงแก่กาลกิริยา”

ซุชกเป็นผู้อ้างมณตร์ต่าง ๆ ดังที่สมาน โชะเหมแบ่งมณตร์ของซุชกออกเป็น 2 ประเภท

(ก) คาถากันหมา เพราะซุชกต้องเผชิญกับหมาของพรานเจตบุตรจึงร้ายคาถากันหมา ดังนี้ “ไ้เถ้าจึงภาวนาเอาตัวรอด อิตติปิโสกะคะวา กิบัติะเวกะเตกะวา สะระณังคัจฉามิ”

(ข) คาถาเสกลิงของ เช่น คาถาเสกลูกประจำที่ว่า “... ไ้ลูกประจำ แกล้งกะทำได้กึ่งตำรา ครูบาธิบายท่านแต่ง ชื่อไว้ว่าแสงอรหันต์ ระบุเป็นมหามงคล หัวใจสนธิ์เป็นเลห์ ลงอิระเจไว้ปลายเป็นนารายณ์กลืนจักร ช่มถาสลัก... ปลุกเสกตามเลห์ สัมพุทเธหงสา เป็นมหาจิงง...”

และคาถาฉบับี่ตั้งของซุชกที่ว่า “ยังตลับขี้ผึ้งไม้รวกกิ่งข้างข้อ ... ขี้ผึ้งสามเจ้า เลือกสรรเอาชื่อมา เป็นมหาเสน่ห์ สัมพุทเธเสกลี...” (So-hem, 1985, pp. 229-230) ซึ่งเนื้อหาในตอนนี้ได้กลายเป็นมูลเหตุแห่งการนิยมนบูชาซุชกของพ่อค้าแม่ค้าในยุคปัจจุบัน

บุคลิกของชูชกปรากฏให้เห็นเด่นด้วยการบรรยายลักษณะนิสัยทั่วไปว่าเป็นคนต่ำช้า ทั้งชาติสกุลก็ต่ำ ไร้การศึกษา และกิริยามารยาททราม ซึ่งล้วนสะท้อนค่านิยมของคนไทยในอดีตว่าคนลักษณะเช่นนี้เป็นที่รังเกียจในสังคม ดังคำบรรยายว่า **“ที่นี่จะกล่าวถึงพราหมณพฤตมาแต่อาทลียากยังยาจก...ธชิตะแกเป็นคนจนอัปรียไรรู้ชาติยิ่งสกุล”** (Mahavessantara Jataka: The 13 sermons, 1989, p. 112) หรือเมื่อคราวที่นางอมิตตาโกธชูชกที่ไม่อาจช่วยนางให้พ้นจากการด่าทอของนางพราหมณีได้ ชูชกได้พูดถึงตนเองว่า **“...ทุกวันนี้พี่ก็จใจจน ศิลปศาสตร์สิ่งไรที่ทั้งความรู้ พี่จะได้ไปศึกษาสำนักครูก็ไม่มีมั่งที่จะให้เกิดทุนธนั้นไองทั้งนั้น...ทุกวันนี้พี่เคยขยันก็แต่จะเที่ยวขอลานทั้งข้าวเปลือกข้าวสาร มันก็ไม่มีมาก แต่พอทะนานด้วยอุ้งหูงใส่ปากทุกคำเข้า”** (Mahavessantara Jataka: The 13 sermons, 1989, p. 130)

ชูชกเป็นผู้มีอัธยาศัยและรู้จักใช้วาจาสรสรรเสริญคู่สนทนา พระมหาภิรมย์ คุ่มแก้ว วิเคราะห์คุณสมบัติของชูชกกว่าเป็นผู้มียาจกวัตร คือ ความเป็นผู้รู้ธรรมเนียมแห่งยาจกวัตร เช่น รู้จักทักทายปราศรัยถามทุกข์สุขของคู่สนทนา รู้จักพูดจายกย่องสรรเสริญคุณของผู้ที่ตนเข้าไปหา ใช้สำนวนโวหารไพเราะยกแม่น้ำทั้งห้ามาเปรียบเทียบกับคุณความดีของผู้อื่น จนผู้ฟังรู้สึกเป็นมิตร (Khumpetch, 1993)

ชูชกในงานศิลปะ

เมื่อเวสสันดรชาดกถูกนำมาเล่าในรูปแบบอื่นด้วยการสร้างรูปแบบ (Signifier) ใหม่ตามรสนิยมท้องถิ่นและยุคสมัยเพื่อใช้ถ่ายทอดความหมายหรือแนวคิด (Signified) (Meepakdee, 2015) ที่ผ่านกระบวนการตีความอันซับซ้อนขึ้น ศิลปินได้อาศัย

การตีความคติชูชกจากวรรณกรรมชาดก ด้วยการดึงลักษณะเด่น 2 ด้าน คือ ก) ด้านรูปลักษณ์ ประกอบด้วยรูปลักษณ์ 2 ประการ คือ 1) ชูชกเป็นชายแก่หน้าตาน่าเกลียด 2) ชูชกถือไม้เท้าและสะพายย่าม และ ข) ด้านอุปนิสัยและบุคลิก ประกอบด้วยอุปนิสัยและบุคลิก 6 ประการ ได้แก่ 1) ชูชกเป็นคนที่สังคมรังเกียจ 2) ชูชกทุบตีสองกุมาร 3) ชูชกนำตาลกขบขัน 4) ชูชกในฐานะนักขอ 5) ชูชกเป็นชายแก่ด้นหากลับ 6) ชูชกเป็นคนตะกละ ดังนี้

1) ภาพชูชกด้านรูปลักษณ์ คือ การถ่ายทอดรูปร่างลักษณะของชูชกที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกเป็นจิตรกรรมผ่านการตีความจากการบรรยายภาพแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 รูปร่างของชูชก ได้แก่ ชูชกเป็นชายชราที่มีหน้าตาอัปลักษณ์ ผิวพรรณเหี่ยวเหี่ยว เป็นโรคผิวหนัง ภาพชูชก (ภาพที่ 3) จึงเป็นชายแก่ที่มีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด ผมหงอก หนวดเครายาวและหงอก ฟันงอก ขนแขนและขนขาตกร้าง

ภาพที่ 3 จิตรกรรมฝาผนังวัดหนองพุทธาราม จ.สุพรรณบุรี แสดงหน้าตาของชูชก เป็นชายแก่หนวดเครารุงรัง มวยผมแบบนักบวช ที่ต้นแขนมีรอยฝีแปรงเพื่อแสดงลักษณะขนแขนที่แข็งกระด้าง
ที่มา: Sornsuphan, 2009, para. 5

1.2 การเขียนภาพวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ของชูชก ในเวสสันดรชาดกได้กล่าวถึงไม้เท้าและย่ามไว้ตอนหนึ่งว่าเมื่อชูชกมาถึงอาศรมของพระเวสสันดรแล้ว สองกุมารได้ให้การต้อนรับและช่วยถือย่าม ดังนั้นเพื่อให้บุคลิกของชูชกมีความชัดเจน ภาพชูชกจึงมักถือไม้เท้าเพราะเป็นสัญลักษณ์ของคนแก่ และสะพายย่ามที่ใช้ใส่ข้าวของต่าง ๆ ที่หามาได้นอกจากนี้ ย่ามยังสื่อความหมายถึงภิกขาจารอีกด้วย (ภาพที่ 4) แต่ในปัจจุบันรูปชูชกสมัยใหม่ได้เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งใบให้เป็นสัญลักษณ์ของขอทานโดยเสนอเป็นคติที่ขอทานต้องถือขันทะขานหรือกะลาทั้งนี้เพื่อส่งให้ภาพของชูชกเป็นเทพแห่งนักขอหรือเทพขอทานชัดเจน เป็นต้น ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้ค้าขายเพราะมีคุณในทางเมตตามหานิยม จะขอลสิ่งใดย่อมได้สมความปรารถนา (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 4 จิตรกรรมฝาผนังวัดคูเต่า อ.แม่ทอม จ.สงขลา
จิตรกรเขียนภาพไม้เท้าและย่ามของชูชก
ชัดเจน

ที่มา: Kiangdin, 2010, para. 2

ภาพที่ 5 ชูชกถือขันทะขาน ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ถูกสร้าง
มาเพื่อรับกับคติใหม่เรื่อง “เทพเจ้าแห่งการขอ”
ที่มา: Devapucha, n.d.

2) การถ่ายทอดภาพชูชกด้านอุปนิสัยและบุคลิก ในส่วนของการถ่ายทอดลักษณะนิสัยและบุคลิกของชูชกนั้น ด้วยเหตุที่นิสัยและบุคลิกเป็นนามธรรม การถ่ายทอดผ่านภาพเขียนหรืองานศิลปะอื่น ๆ ศิลปินจะเล่าเรื่องด้วยฉากเหตุการณ์ซึ่งมีตัวละครตัวอื่นร่วมอยู่ด้วยผ่านอวัจนภาษาของชูชกและตัวละครอื่น เพื่อแสดงอุปนิสัยและบุคลิกของชูชกได้แก่

2.1 ชูชกเป็นคนที่สังคมรังเกียจ

ชูชกเป็นคนที่สังคมรังเกียจเกิดจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชาดกที่แสดงนิสัยร้ายกาจของชูชก เช่น ชูชกปล่อยให้สองกุมารต้องทนทุกข์ระหว่างเดินทาง เป็นต้น ทำให้ชูชกเป็นบุคคลที่สังคมรังเกียจ ภาพที่ปรากฏมักจะเป็นภาพที่ผู้คนขับไล่ หรือด่าทอชูชก

สะท้อนความรังเกียจจากสังคม เพราะชูชกเป็นคนเห็นแก่ตัว อย่างไรก็ตาม คตินี้กลับไม่ถูกหยิบยกมาเป็นคติใหม่สำหรับเครื่องรางของขลังซึ่งเป็นไปได้ว่าการเชื่อมโยงกับคติดังกล่าวส่งผลในเชิงลบต่อเครื่องราง (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 ภาพวาดฝีมือครูเหม เวชกร เป็นภาพชูชกถูกชาวเมืองสีพีขับไล่ เพราะเป็นบุคคลที่รังเกียจทั้งรูปร่างหน้าตาและนิสัย ในภาพจะเป็นชาวบ้านขับไล่ บางคนถือไม้ และเด็กกำลังถือก้อนดินขว้างไล่ชูชก สื่อความรังเกียจที่ชาวบ้านมีต่อชูชกได้ชัดเจน

ที่มา: Dhammasapa, 1998, p. 66

2.2 ชูชกทูตีสองกุมาร

การบรรยายให้เห็นว่าชูชกเป็นคนโหดร้ายอำมหิตเพราะทูตีสองกุมารเด็กถูกสื่อสารผ่านเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารซึ่งชูชกรับพระชาลีและพระกัณหาจากพระเวสสันดร ระหว่างรอนแรมในป่าชูชกได้เสียนตีสองกุมารและปล่อยให้ทั้งสองพระองค์บรรทมใต้ต้นไม้ขณะที่ตนเองนอนอยู่ด้านบน เรื่องราวความ

สะเทือนใจของผู้ใหญ่ที่รังแกเด็กทำให้ชูชกเป็นคนใจร้ายในสายตาผู้อ่านและผู้ชม ซึ่งพบว่าศิลปินมักนำฉากดังกล่าวมาเล่าและผลิตซ้ำอันเป็นการตอกย้ำความใจร้ายของชูชก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพที่ชูชกมัดสองกุมารและทูตีสองกุมารซึ่งได้กลายมาเป็นต้นแบบในศิลปะอื่น ๆ เช่น ในการแสดงประกอบงานเทศกาลมหาชาติ เป็นต้น (ภาพที่ 7 ภาพที่ 8 และภาพที่ 9)

ภาพที่ 7 ภาพวาดฝีมือครูเหม เวชกร แสดงความใจร้ายของชูชก แม้ภาพไม่ได้แสดงการทุบตีอย่างโหดร้ายทารุณ แต่แสดงความเห็นแก่ตัวของชูชกได้ชัดเจน เพราะชูชกเอาตัวรอนอนเปลคนเดียว ขณะที่สองกุมารถูกทิ้งให้อยู่ในที่พื้นบรยากาศของภาพในยามกลางคืนดูวังเวงและน่ากลัวสำหรับเด็ก นอกจากนี้ การวาดภาพลิงสาราสัตว์ก็ทำให้ภาพดูน่ากลัวยิ่งขึ้น

ที่มา: Dhammasapa, 1998, p. 122

ภาพที่ 8 ภาพปกมหาเวสสันดรชาดกขององค์การคำ
ครูสภา ชุชกกำลังยกไม้เท้าตีสองพระกุมาร
สร้างความสะเทือนใจให้ผู้อ่านอย่างยิ่ง

ที่มา: Business Organization of the office of the
Welfare Promotion Commission for Teachers
and Eachers and Education Personnel
(Kurusapa Business Organization), 1988,
p. cover

ภาพที่ 9 การแสดงประกอบเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชก
เป็นการผลิตซ้ำที่ตอกย้ำความใจร้ายของชูชก

ที่มา: bubble-beebie, 2012, para. 14.

2.3 ชุชกนำตลกขบขัน

ภาพชูชกเป็นคณนำขบขันในสังคม แม้จะตลก
ทุกข้ออย่างไรก็ถูกเขียนให้เป็นภาพนำขบขัน โดยเฉพาะ
ภาพที่ชูชกถูกหมาของเจตบุตรรุมกัดจนเสื้อผ้าหลุดร้วย
ทำให้ศิลปินสามารถใส่อารมณ์ขันได้อย่างเต็มที่ การ
ล้ออารมณ์ขันแบบชูชกจนมุมเช่นนี้เป็นการลดความ
เกลียดชังชูชกให้เบาลง เพราะได้เห็นชูชกเองก็ถูก
กระทำอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ ยังทำให้ผู้ชมเกิดอาการ
“สะใจ” เมื่อชูชกถูกกระทำ เช่น ชุชกจะหนีขึ้นไปบน
ต้นไม้และมีหมาไล่กัด ดึงเสื้อผ้าของชูชกจนหลุดร้วย
อูจาดตา (ภาพที่ 10) บางครั้งก็นำสงสาร บางครั้ง
ก็นำเวทนา และบางครั้งก็นำสมน้ำหน้า

ภาพที่ 10 จิตรกรรมฝาผนังวัดคูเต่า อำเภอแม่ทอม
จังหวัดสงขลา ชุชกถูกสุนัขไล่กัดจนหนีขึ้น
ต้นไม้ ผ้าหลุดร้วย แสดงให้เห็นอารมณ์ขันของ
จิตรกร

ที่มา: Kiangdin, 2010, para. 3

2.4 ชูชกในฐานะนักขอ

นอกจากความใจร้ายของชูชกแล้ว ในงานศิลปะยังเสนอภาพชูชกในฐานะนักขอ เป็นภาพชูชกกำลังยื่นมือไปรอนรับน้ำจากพระเวสสันดร เพื่อแสดงว่าตนมีสิทธิ์เหนือสองกุมารแล้ว ภาพในฉากนี้นับเป็นฉากสำคัญเพราะเป็นฉากที่พระเวสสันดรกำลังบำเพ็ญทานบารมีครั้งยิ่งใหญ่ (ภาพที่ 11)

ภาพที่ 11 ชูชกกำลังรอนรับน้ำที่พระเวสสันดรหลั่งลงมา อันเป็นการประกาศว่าได้ทรงยกสองกุมารให้เป็นสิทธิ์ของชูชกแล้ว จากจิตรกรรมวัดใหม่เทพนิมิต

ภาพโดย: จักริน จุลพรหม

การเป็นนักขอของชูชกได้กลายเป็นจุดสำคัญที่นักผลิตเครื่องรางของขลังในปัจจุบันนำมาเป็นจุดขายโดยปรับคติการขอให้เป็นคุณสมบัติที่ดี คือ เมื่อบูชาชูชกแล้วจะขอลสิ่งใดย่อมได้ดังประสงค์และสร้างชูชกถือขันขอทานเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทนการขอ

2.5 ชูชกเป็นชายแก่ดัดตนหากลับ

ลักษณะนิสัยประการต่อมา คือ การตีความให้ชูชกเป็นคนแก่ดัดตนหากลับ โดยเขียนภาพเป็นคนแก่กับหญิงสาว หมายถึง ชูชกกับนางอมิตตา บ้างก็งมมือกัน บ้างก็กอดกัน บ้างก็นั่งคู่กัน (ภาพที่ 12) บุคลิก

เช่นนี้ได้ถูกตอกย้ำยิ่งขึ้นด้วยการนำไปเผยแพร่ในวงกว้างผ่านภาพยนตร์ที่มีแผ่นภาพโฆษณาเป็นภาพชูชกอาบน้ำให้นางอมิตตา อันเป็นการย้ำภาพความสัมพันธ์แบบชายแก่หญิงสาวให้คนไทยเชื่อยิ่งขึ้น (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 12 ชูชกเดินงมมือนางอมิตตา แสดงความสัมพันธ์ต่างวัย

ที่มา: Kriengkraipetch, 1997, p. 155

ฉายครั้งแรก 2 พฤศจิกายน 2516 ที่ เพชรราชม

ภาพที่ 13 เมื่อนำเวสสันดรชาดกมาสร้างเป็นภาพยนตร์ กลับตั้งชื่อว่า “ชูชก-กัณหา-ชาลี” ทำให้ลัทธิชูชกแข็งแกร่งยิ่งขึ้น

ที่มา: Wikipedia, the free encyclopedia, 2014, para. 4

อีกหนึ่งความเป็นคนแก้ต้นหากลับถูกตีความใหม่ในปัจจุบันโดยนักเครื่องรางของขลัง ด้วยการตีความว่าการที่ชูชกมีภรรยาเด็กเป็นเรื่องที่น่ายั่วยองแสดงถึงความมีเสน่ห์ต่อเพศตรงข้ามเพราะแม้นางอมิตตดาจะอ่อนเยาว์แต่ก็ชื่อนัดยต่อชูชก กระทั่งเกิดเครื่องรางเสริมเสน่ห์แก่ผู้บูชาในรูปแบบยันต์เรียกว่ายันต์ชูชกที่มีคุณในด้านเมตตามหาเสน่ห์ (ภาพที่ 14 และภาพที่ 15)

ภาพที่ 14 ยันต์ชูชก เสพสม เป็นเครื่องรางประเภทเมตตามหาเสน่ห์ บูชาแล้วขออะไรได้สมปรารถนา

ที่มา: Jajaka talisman for affluent: Old man on throne, 2010, para. 2

ภาพที่ 15 ชูชกรุ่นกระษากนาง เดินด้านเมตตามหาเสน่ห์ ด้านหลังลงยันต์เทพสังวาส 8 ท่า ของอาจารย์ปฤณีสสมพิศ ทำมาจากผงด้านเสน่ห์ น้ำมันอาถรรพ์ เน้นเรื่องเสน่ห์

ที่มา: Jajaka talisman for copulation and leash a lady: The charming one, 2009, para. 2

2.6 ชูชกเป็นคนตะกละ

นิสสัยกินจุเป็นนิสสัยอีกประการหนึ่งที่ถูกย้ำในภาพจิตรกรรมด้วยเช่นกัน แม้ว่าการกินจุของชูชกจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับในสำนวนไทยทำนองเปรียบเปรยเชิงตำหนิคนที่กินจุว่าเหมือนชูชกก็ตาม แต่ดูเหมือนความตะกละจะเป็นจุดขายสำคัญแม้ว่าในชาดกจะบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่า “ชูชกถึงกาลกิริยาเพราะธาตุไม่เฟาผลาญ” ซึ่งไม่ได้บอกว่าชูชกกินจุแต่ก็เปิดโอกาสให้สังคมตีความได้ว่าเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะชูชกตะกละนั่นเอง ภาพชูชกตะกละจึงอยู่ในมโนทัศน์ของคนไทยชัดเจนกว่าภาพอื่น ๆ (ภาพที่ 16) อนึ่ง เป็นที่น่าสนใจว่าประเด็นการกินจุจนพุงแตกกลับเป็นประเด็นที่นักเครื่องรางของขลังปัจจุบันนำมาตีความเพิ่มเติมว่าเป็นความร่ำรวยเหลือกินเหลือใช้เช่นเดียวกับการมีภรรยาเด็ก (ภาพที่ 17)

ภาพที่ 16 ชูชกมีความสุขท่ามกลางหญิงสาว และอาหาร
อุดมสมบูรณ์ ฝีมือครูเหม เวชกร
ที่มา: Dhammasapa, 1998, p. 138

ภาพที่ 17 ยนต์ชูชกเรียกทรัพย์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เรียก
ทรัพย์เงินทองไหลมาได้

ที่มา: Jajaka talisman for affluent: Old man on
throne, 2010, para. 1

สรุป

แม้ชูชกจะเป็นตัวละครฝ่ายอธรรมแต่ในอีกด้านหนึ่งกลับมีส่วนทำให้การมีของพระโพธิสัตว์เต็มเปี่ยมชูชกจึงไม่ใช่ตัวร้ายที่น่ารังเกียจเสมอไป อีกทั้งเมื่อทำร้ายเรื่องชูชกก็ได้รับผลกรรมของตน ภาพความร้ายกาจของชูชกจึงตกอยู่ในช่วงเหตุการณ์การทารุณสองกุมารและหลอกเจตบุตร ภาพชูชกจึงถูกเขียนสอดแทรกอารมณ์ขันในทำนองนำเวทนามากกว่าความเกลียดชังผ่านมุมมองจากงานศิลปะแขนงต่าง ๆ

ชูชกเป็นตัวละครสำคัญในฝ่ายร้ายของพระเวสสันดรชาดกที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสังคมไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นตัวละครที่ถูกสร้างให้มีความอัปยศณ์ทั้งรูปร่างและบุคลิกลินีสัยอันเป็นความแตกต่างแบบตรงข้ามกับพระเวสสันดรเมื่อชาดกถูกนำมาแปรรูปเป็นงานศิลปะแขนงอื่น อาทิ จิตรกรรม ก็เป็นการเปิดโอกาสให้ศิลปินได้สร้างสรรค์งานชาดกศิลป์ตามรสนิยมท้องถิ่นและยุคสมัย ในงานศิลปะจึงสอดแทรกความเป็นท้องถิ่นไว้ในผลงานหลายประการ อาทิ การเขียนฉากและการแต่งกายแบบท้องถิ่น เช่น การนุ่งชิ้นแบบล้านนา การสร้างกระท่อมแบบไทย เป็นต้น แต่ศิลปินก็ยังคงยึดเนื้อหาจากชาดกเป็นต้นแบบที่ใช้ถ่ายทอดและเล่าเรื่องราวด้วยการแสดงชูชกผ่านสองมุมมอง คือ มุมมองด้านรูปลักษณะซึ่งจับต้องได้ เช่น รูปร่างหน้าตาและมุมมองด้านบุคลิกลินีสัย อย่างไรก็ตาม คติเกี่ยวกับชูชกได้ก้าวมาถึงจุดเปลี่ยนในปัจจุบันจึงมีการสร้างคติใหม่เกี่ยวกับชูชกขึ้นมาอีกจำนวนมากตลอดจนการประดิษฐ์รูปแบบประติมานต่าง ๆ เพื่อรองรับคติใหม่จึงเป็นที่น่าสนใจว่าจากนี้ไปภาพลักษณ์ของชูชกผ่านเครื่องรางของขลังจะเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร

บรรณานุกรม

- bubble-beebie. (2012, April 25). When madam come backed to hometown during Songkran Festival [Weblog message]. Retrieved form <http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=bubble-bee&group=12> (in Thai).
- Business Organization of the office of the Welfare Promotion Commission for Teachers and Eachers and Education Personnel (Kurusapa Business Organization). (1988). *MahaVessantara Jataka*. Bangkok: Author. (in Thai).
- Devapucha. (n.d.) Jajaka in traveling fortune: with walkstick, wowl and bag. Retrieved March 27, 2016, form [http://tewaboocha.tarad.com/product-th-0-2759237--แบบ12+ชุดชมมหาลามเดินทาง+ถือไม้เท้า+ถือขัน+สะพานยาม+เอทองเหลืองรมดำ\(สีนวลโลหะ\)ฐาน1+ชม.+สูง+2.5+ชม..html](http://tewaboocha.tarad.com/product-th-0-2759237--แบบ12+ชุดชมมหาลามเดินทาง+ถือไม้เท้า+ถือขัน+สะพานยาม+เอทองเหลืองรมดำ(สีนวลโลหะ)ฐาน1+ชม.+สูง+2.5+ชม..html) (in Thai).
- Dhammasapa. (1998). *Picture book of Maha Vessantara: The preserve book of Hame Vechakara paintings*. Bangkok: Author. (in Thai).
- Jajaka talisman for affluent: Old man on throne. (2010). Retrieved February 7, 2016, form <http://www.web-pra.com/Auction/Show/106493> (in Thai).
- Jajaka talisman for copulation and leash a lady: The charming one. (2009). Retrieved February 2, 2016, form <http://horoscope.thaiza.com/ชุดขกกระชาคนางหลังยันต์เทพ>
- ลังวาส-มหาเสน่ห์/ (in Thai).
- Khumpetch, P. (1993). *Study of Mahavessantatr Jataka: The Lao version of Wat Saensukharam, Luang Phrabang* (Unpublished master's thesis). Silpakorn University, Bangkok. (in Thai).
- Kiangdin. (2010, April 9). Mural painting of Kutao temple, Songkhla province: the challenge of historical interpretation [Weblog message]. Retrieved form <http://www.oknation.net/blog/keangdin/2010/09/05/entry-1> (in Thai).
- Kriengkraipetch, S. (1997). *The ten perfections*. Bangkok: Pla Tapien. (in Thai).
- Leksukhum, S. (2007). *Ayutthaya art*. Bangkok: Muang Boran Publishing House. (in Thai).
- Mahavessantara Jataka: The 13 sermons*. (1989). Bangkok: Business Organization of the Teachers' Council. (in Thai).
- Meepakdee, K. (2015). The provincial seals: from semiology to mythology. *University of the Thai Chamber of Commerce Journal*, 35(1), 125-143. (in Thai).
- Pengkaew, N. (2009). *Paintings relating to Mahavessantara Jataka from 2000 to 2400 B.E*. Bangkok: Research Funds. (in Thai).
- Phra Dhammapidok (Prayut Payutto). (1994). *Whoever thinks rituals are not important?*. 2nd ed. Bangkok: Buddha Dhamma Foundation. (in Thai).
- Phra Thepvathee (Prayut Payutto). (1993). *Sacred items and the miracle of gods*.

- Bangkok: Buddha Dhamma Foundation.
(in Thai).
- Sattaphan, W. (2006). *The comparative study of Mahavessantara Jataka between the Isan version and the Khmer version* (Unpublished master's thesis). Silpakorn University, Bangkok. (in Thai).
- So-hem, S. (1985). Mahachart, the Petchaburi version: Jujaka chapter (Unpublished master's thesis). Silpakorn University, Bangkok. (in Thai).
- Sornsuphan. (2009, May 6). Reveal the Jujaka's face [Weblog message]. Retrieved from <http://www.oknation.net/blog/phaen/2009/06/20/entry-1> (in Thai).
- Wikipedia, the free encyclopedia. (2014). Jujaka Kanha Chalee. Retrieved February 20, 2016, from https://th.wikipedia.org/wiki/ชูชก_กัณหา_ชาลี (in Thai).